

Helena ROŠTAŠ

Slatina

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 14. 10. 2020.

Hrvatska recepcija drama Václava Havela od 1968. do 1990.

UVOD

Nakon sloma praškoga proljeća vojnom intervencijom zemalja Varšavskoga ugovora u kolovozu 1968. u Čehoslovačkoj počinje razdoblje tzv. normalizacije koje je, između ostaloga, značilo uklanjanje iz javnoga života svih istaknutih osoba čije djelovanje nije bilo u skladu sa zahtjevima novoga vodstva Komunističke partije Čehoslovačke. Za književnu scenu to je značilo razvijanje oficijelne i neoficijelne produkcije, pri čemu prva ima slobodan put do državnih izdavačkih kuća, a onda i do čitatelja, a neoficijelna se račva na samizdatsko i egzilno stvaralaštvo.

Na samizdatskoj književnoj, a onda i disidentskoj sceni, svojom aktivnošću tijekom cijeloga razdoblja normalizacije ističe se ime Václava Havela.¹ Osim Havela, među hrvatskim čitateljima tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća veliku popularnost stječu proze čeških egzilnih autora Milana Kundere i Josefa Škvoreckog koje objavljuju najuglednije jugoslavenske izdavačke kuće, poput zagrebačkoga Znanja i sarajevske Izdavačke kuće Veselin Masleša, i to u svojim tržišno najuspješnijim bibliotekama, uz bok najvećim hitovima suvremene svjetske književnosti.

Neposredno nakon sloma Praškoga proljeća Havel, zbog svoga opozicijskoga djelovanja i kritika upućenih vlasti, biva potisnut na marginu društva. Njegov posljednji javni nastup prije dvadesetogodiš-

njeg disidentskog djelovanja zabilježen je u lipnju 1969, kada nastupa na političkome skupu u Ostravi (Šömen 2012: 93). U godinama koje slijede kao dramatičar traži motivaciju za umjetnički rad koji je, u okolnostima koje su vladale češkim društvom toga doba, dodatno otežane budući da je bio svjestan činjenice da dramski tekst, za razliku od poezije i proze, svoju cjelovitost dobiva tek u sinergiji s publikom.² Takve okolnosti utječu i na Havelovo ljudsko i umjetničko samopouzdanje. No, nakon početnoga šoka krajem šezdesetih i *statusa quo* početkom sedamdesetih (prvih šest godina normalizacije Havel naziva "bezobličnom magluštinom" [Havel 2000: 132]) sredinom toga desetljeća cijela disidentska scena oživljava. Sâm Havel u svojim izjavama potvrdio je da 1975. smatra prijelomnom u dvadesetogodišnjem razdoblju tzv. normalizacije. Iste godine organizirana je amaterska izvedba njegove drame *Prosjakačka opera* (*Žebrácká opera*) u restoranu praške četvrti Horní Počernice,³ Havel osniva samizdatsku izdavačku kuću Edice Expedice, a piše i tekst *Audijencije* (*Audience*), jedne od svojih najpoznatijih drama.⁴ Od sredine sedamdesetih disidentske aktivnosti još su se više razgranale: dvije godine kasnije jedan je od utemeljitelja *Povelje 77*⁵, a 1978. jedan od osnivača Odbora za

¹ Václav Havel rođen je 5. listopada 1936. u Pragu. Zbog političkih okolnosti u zemlji nakon Drugoga svjetskog rata i činjenice da potječe iz obitelji poduzetnika i intelektualaca, Havelu je otežano školovanje. Zapošljava se kao kemijski laborant, a zatim kao scenski tehničar i asistent režije u praškim kazalištima. Studij dramaturgije na praškoj akademiji AMU ipak je završio 1967. Izuzetno je društveno aktivan u razdoblju prije praškoga proljeća i tijekom njega (član je uredništva književnog časopisa *Tvůr*, predsjednik je Aktiva mladih čehoslovačkih pisaca i Kruga nezavisnih pisaca). Nakon sloma praškoga proljeća onemogućen mu je javni rad. Na zatvorsku kaznu zbog disidentskih aktivnosti osuđen je dvaput: 1979. zbog aktivnosti oko potpisivanja *Povelje 77*, i 1989. zbog sudjelovanja u obilježavanju 20. obljetnice samospalijavanja Jana Palacha. Tijekom Baršunaste revolucije predvodi Građanski forum te postaje Predsjednikom Čehoslovačke 1989. Nakon podjele države Predsjednik je Češke od 1993. do 2003. Umro je 18. prosinca 2011. (usp. <http://proleksis.lzmk.hr/25659/>; enciklopedijska natuknica "Václav Havel", pristup: 9. kolovoza 2017).

² U svome eseju "Osobitosti kazališta", koji 1971. u zborniku *Teatar XX. stoljeća* u hrvatskome prijevodu objavljuje i Tomislav Sabljak, Havel razvija ideju o publici kao posebnoj, dodatnoj dimenziji dramske umjetnosti bez koje dramski tekst ne može ostvariti svoju cjelovitost.

³ Prema Havelovoj izjavi, tekst *Prosjakačke opere* napisan je po narudžbi za jedno praško kazalište koje je dramu trebalo izvesti pod tuđim imenom. Kada se to nije dogodilo, Havelov prijatelj Andrej Krob sa skupinom amatera uvježbava predstavu i izvodi je u restoranu Kod Čelikovskih u praškoj četvrti Horní Počernice. Izvedba je izazvala snažnu reakciju vlasti i nije se ponovila (vidi Šömen 2012: 107–108).

⁴ Na vanjskopolićkome planu 1975. prijelomna je zbog održavanja Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji u finskom Helsinkiu. Zaključke konferencije potpisuju i predstavnici zemalja komunističkoga društvenog uređenja i tako se, na načelnoj razini, obavezuju poštovati ljudska prava i slobodu govora (usp. www.enciklopedija.hr; natuknica "Helsinška konferencija", pristup: 12. prosinca 2018).

⁵ *Povelja 77* je dokument čehoslovačkih intelektualaca objavljen 1977. u kojem se kritizira komunistička vlast i iznose zahtjevi za poštovanjem ljudskih i građanskih prava (usp. <http://proleksis.lzmk.hr/3770/>; natuknica "Povelja 77", pristup: 3. listopada 2019).

obranu nepravedno progonjenih (VONS). Sva ta zbivanja otvaraju, još uvijek mizeran, prostor slobode u osamdesetima te pozitivno utječu na ono što je Havelu kao dramatičaru, i čovjeku, bilo nužno potrebno – samopouzdanje. Povodom amaterske izvedbe svoje predstave *Prosjačka opera* pred tristotinjak gledatelja u Horním Počernicama 1975. Havel izjavljuje:

Poslije sedam godina prvi put (i posljednji, za sljedećih jedanaest godina) gledao sam svoj komad na pozornici i vlastitim se očima uvjerio da, kad hoću, još mogu napisati nešto što se može izvoditi. Svi ti događaji zajedno vratili su mi osjećaj da sam još sposoban za nešto i ulili mi polet za novu aktivnost. (Šömen 2012: 108)

Na tom tragu je i Havelov odgovor na pitanje novinara Karela Hvížd'ale kako je pisati dramu kada dramatičar nema "svog kazališta, svoga redatelja ili dramaturga" (Havel 2000: 80). Dramatičar mu odgovara:

To je vrlo mučna situacija, još teža od one u kojoj pjesnik ili romanopisac ne može publicirati u vlastitoj zemlji. Drama je, naime, prisnije povezana s određenim "sada" i "ovdje"; ona uvijek nastaje iz određene konkretne društvene i duhovne klime i retrogradno cilja i na jedno i na drugo; ona jednostavno treba svoj dom i postaje ono što jest istom tada kad je se u tom njezinu "domu" može vidjeti u kazalištu – kao tekst ona je tek oluproizvod. (Havel 2000: 80)

Tijekom cijeloga razdoblja zabranjenosti u matičnoj zemlji Havelov dramski rad dobiva niz priznanja u zemljama zapadne Europe i Sjedinjenim Američkim Državama, o čemu nerijetko izvještavaju i pisani mediji u Hrvatskoj. Od 1968. do sredine osamdesetih tri njegove drame nagrađene su brodvejskom nagradom Obie časopisa *The Village Voice*,⁶ 1968. drama *Izvištaj* (*Vyrozumní*), 1970. *Otežana mogućnost koncentracije* (*Stížená možnost soustředění*) te 1984. *Izložba* (*Vernisáž*). Prvu nagradu u Čehoslovačku je prokrijumčario i dramatičaru predao 1984. godine Joseph Papp, osnivač New York Shakespeare Festivala, no na dodjelu nagrada iz 1970. i 1984. Havel čeka sve do 2006.⁷ Laureatom nizozemske nagrade Erazmo Rotterdamski u vrijednosti 200.000 maraka postaje 1986. Prema napisima u hrvatskome dnevnom tisku koji donosi tu vijest, nizozemska kraljica pokušava uvjetovati sadržaj dramatičareva pozdravnoga govora budući da je htjela izbjeći kritiku tadašnje čehoslovačke političke elite.⁸ Tri godine kasnije Havel je dobitnik i nagrade za mir Frankfurtskoga sajma

knjiga⁹ čiji novčani dio od 25.000 njemačkih maraka namjenjuje osnivanju izdavačke kuće Atlantis čija je aktivnost trebala biti objavljivanje djela autora neoficijelne književne scene.¹⁰

HRVATSKI ODJECI DJELOVANJA VÁCLAVA HAVELA OD 1968. DO 1990.

Pojačano zanimanje za Havelove aktivnosti u hrvatskoj javnosti bilježimo tijekom osamdesetih. Prvi poticaj bilo je Havelovo pritvaranje povodom aktivnosti vezanih uz potpisivanje *Povelje 77* početkom desetljeća. Medijski prostor koji Havel dobiva u hrvatskim medijima raste prema kraju osamdesetih, nakon ponovnoga pritvaranja zbog sudjelovanja u obilježavanju 20. obljetnice samospaljivanja Jana Palacha, a osobito nakon njegova preuzimanja predsjedničke funkcije 1989. Razvoj događaja na stranice hrvatskih novina donosi i sve više vijesti o izuzetnom zanimanju za dramatičarevu književni rad u matičnoj zemlji. Kvantitetom i kvalitetom tekstova o potpuno izmijenjenim okolnostima za dramatičara/državnika ističu se novinari tjednika *Danas* koji hrvatske čitatelje izvještavaju, primjerice, o početku snimanja filma prema Havelovoj drami, ogromnim nakladama koje, sada više ne u ilegali, ostvaraju disidentski autori, uprizorenjima Havelovih drama na pozornicama praških kazališta.¹¹ Osim toga, tjednik *Danas* objavljuje i tekstove s detaljnim podacima iz Havelova života, sjećanja hrvatskih kulturnih djelatnika poput Božidara Violača, Pere Kvirgića, Zlatka Viteza, Ivana Kušana, koji su na različite načine bili povezani s Havelovim dramskim radom tijekom protekla dva desetljeća.¹² Početkom 1990. zagrebački *Vjesnik* dulje od mjesec dana objavljuje feljton o novoizabranom čehoslovačkom predsjedniku, zapravo ulomke knjige Branka Šömena *Češki sanjar* koja je godinu ranije objavljena na slovenskome jeziku. Uspjeha Václava Havela na političkome polju dotiče se u intervjuu *Vjesniku* u veljači 1990. i György Konrád kada, analizirajući promjene u nizu zemalja srednje Europe, progovara i o spontanjoj narodnoj simpatiji prema novoizabranome čehoslovačkom predsjedniku.¹³

⁹ "Havelu za mir", *Večernji list*, 11. lipnja 1989, 28.

¹⁰ Kurbel, Virgil, "Mogu više od dr. Koprive", *Večernji list*, 17. listopada 1989, 17.

¹¹ Ruljančić, Dagmar, "Pauk za vratom", *Danas*, 9. siječnja 1990, 40–42; Foretić, Dalibor, "Praška kazališta", *Danas*, 20. ožujka 1990, 44–45; Kuzmanović, Jasmina, "Pogled u jučer", *Danas*, 22. svibnja 1990, 44–45; "Snimanje po Havelu", *Danas*, 20. studenog 1990, 47.

¹² Butorac, Tomislav, "Bivši huligan, šef države", *Danas*, 9. siječnja 1990, 54–55; Ruljančić, Dagmar, "Pauk za vratom", *Danas*, 9. siječnja 1990; Prica, Jasmina, "Iz samice na prijestolje", *Danas*, 16. siječnja 1990, 42–43, "Molitva za Václava Havela", *Vjesnik*, 4. veljače 1990, 22.

¹³ Paripović, Jovo, "Srednjoj Evropi trebaju mudraci", *Vjesnik*, 18. veljače 1990, 14.

⁶ Nagradu Obie časopis *The Village Voice* dodjeljuje najuspješnijim dramskim predstavama Broadwaya koje nisu djela klasične dramske književnosti.

⁷ Usp. *New York Times*, 1. prosinca 2006. (www.nytimes.com/2006/12/theater/01havel.html; pristup: 15. listopada 2017).

⁸ "Erazmo Václavu Havelu", *Večernji list*, 24. siječnja 1986, 20; Kurbel, Virgil, "Prizma", *Večernji list*, 27. listopada 1986, 10.

Opsežnim prilogom povodom Havelova preuzimanja funkcije Predsjednika Republike javlja se Katica Ivanković u časopisu *Quorum*.¹⁴ Ondje 1990. objavljuje tekst "Havel na Hrad"¹⁵ i hrvatski prijevod Havelove drame *Iskušavanje (Pokoušení)*.¹⁶ Treći dio cjeline o Havelu u tome broju *Quoruma* čini prijevod s francuskoga dramatičareva govora *Govorimo o riječima (Slovo o slovu)* s dodjele Nagrade njemačkih knjižara na sajmu knjiga u Frankfurtu u listopadu 1989.¹⁷ Govoreći o moći riječi, Havel podsjeća na sudbinu umjetnika u zemljama totalitarnih režima te važnost i moć riječi zbog koje se nerijetko završavalo u zatvoru, a koja uvijek može biti okrenuta u dvama smjerovima: "Pored riječi, čija sloboda i istinitost galvaniziraju, postoji i riječ koja hipnotizira, koja vara, koja fantazira, riječ bjesomučna, lažna, opasna, smrtonosna. Riječ – strijela."¹⁸ U istome govoru Havel progovara i o ulozi intelektualca, korektiva u društvu, temi koju obuhvaća i u dijelovima svojih zatvorskih *Pisama Olgi* početkom osamdesetih:

Uostalom, ne počiva li upravo u tome, u nepovjerenju prema riječima i u otkrivanju strahota koje mogu prikriveno drijemati u njima, najspecifičnija misija intelektualca? Nekoć je u Pragu moj prethodnik na tribini, André Glucksmann, usporedio intelektualca s Kasandrom, jer je njegova dužnost da dobro sluša riječi moćnika, da ih nadzire, da opominje i da proriječi zlo što ga one mogu označiti ili do njega dovesti.¹⁹

No, početkom godine u kojoj postaje Predsjednik Čehoslovačke, Havel je još uvijek u zatvoru jer je osuđen na zatvorsku kaznu od devet mjeseci zbog sudjelovanja u obilježavanju 20. godišnjice samospaljivanja Jana Palacha. Ta sudska presuda izaziva lavinu reakcija jugoslavenskih intelektualaca. U ožujku časopis *Oko* donosi dva pisma Predraga Matvejevića adresirana "Nadležnima u Pragu", prvo iz 1979. napisano nakon Havelova uhićenja zbog aktivnosti oko potpisivanja *Povelje 77* te drugo iz 1989. O bliskosti Čehoslovačke i Jugoslavije u pismu iz 1979. Matvejević piše:

¹⁴ Katica Ivanković, "Havel na Hrad", *Quorum*, 1(29), 6(1990), 2–17.

¹⁵ U tome tekstu Katica Ivanković donosi i periodizaciju Havelova dramskog rada, pri čemu u njegovu drugu fazu ubraja drame *Audijencija*, *Izložba* i *Protest*, tzv. "drame iz razdoblja zabranjenosti", sve tri napisane u drugoj polovici 1970-ih, na pozornice hrvatskih kazališta postavljene tijekom osamdesetih.

¹⁶ Naslov Havelove drame *Pokoušení* hrvatski čitatelji upoznaju u trima prijevodima: Katica Ivanković naslov prevodi *Iskušavanje*, prijevod na srpski jezik iz 1990. glasi *Iskušanje*, a Predrag Jirsak rabi riječ *Kušnja*. Osim kada je riječ o konkretnome srpskom prijevodu objavljenome u Gornjem Milanovcu 1990. ili onome Predraga Jirsaka, u ovome članku rabi se prijevod *Iskušavanje*.

¹⁷ Kako je riječ o 1989. godini u kojoj Havelu još uvijek nije dopušten izlazak iz zemlje, nagrada u Frankfurtu dodijeljena je u njegovoj odsutnosti.

¹⁸ Václav Havel, "Govorimo o riječima", *Quorum*, 6(1990), 1(29), 12.

¹⁹ Isto, 15.

Ona je [Čehoslovačka] na poseban način bliska Jugoslavenima i njihovim kulturama: naša je inteligencija, osobito hrvatska, stjecala u Pragu žive predodžbe o odnosu kulture i politike, o demokraciji koja ni u jednoj slavenskoj zemlji nije imala takve tradicije kao u vašoj. Ponosili smo se Vama u vremenu u kojem se nismo imali sami čime ponositi.²⁰

Istoga mjeseca *Vjesnik* prenosi intervju s Michalom Černíkom, predsjednikom Saveza književnika Čehoslovačke, objavljen u talijanskim novinama *Corriere della Sera*. U tom intervjuu Černík se osvrće na zatvorsku kaznu Havelu koju, kako kaže, ne podržava, iako ne podržava ni Havelove stavove. Černík problematizira i potrebu uključivanja neoficijelne književne produkcije u preglede povijesti češke književnosti te zaključuje da se "[n]e možemo praviti da ne postoje [autori] kao što su Havel, Kundera, Škvorčák ili Klíma"²¹ te predviđa da "[n]ije isključeno da se kroz dvije ili tri godine u knjižarama pojave Kunderine knjige tiskane u Čehoslovačkoj."

U nekoliko svojih tekstova tijekom 1989. i 1990. hrvatski novinari stavljaju u suodnos zbivanja u Čehoslovačkoj s tada aktualnom jugoslavenskom situacijom. U tjedniku *Danas* Tomislav Butorac kao izuzetnu Havelovu kvalitetu navodi političku mudrost i potpuni izostanak revanšizma prema komunistima. Butorac podsjeća na Havelove riječi u američkome Kongresu da se Čehoslovačkoj najviše može pomoći tako da se pomogne SSSR-u na putu u demokraciju. U Jugoslaviji, s druge strane, "[k]omunisti – raspopovi ponašaju se kao prevareni ljubavnici – žestoko mrze dragu za kojom su do jučer ludovali. A pri tome nemaju ni Havelovog humanizma a još manje njegove političke mudrosti."²²

HRVATSKA RECEPCIJA HAVELOVA DRAMSKOGA RADA OD 1968. DO 1990.

Među knjižnim izdanjima neoficijelnih književnika brojnošću prevedenih i objavljenih naslova u jugoslavenskome kulturnom prostoru sedamdesetih i osamdesetih godina, u skladu sa zahtjevima tržišta, premoćna je proza. Od 1968. do 1990. samo je jedno knjižno izdanje dramskih tekstova, i to upravo Havelovih drama *Iskušanja* i *Asanacije* u prijevodu Aleksandra Ilića i nakladi Dečjih novina iz Gornjega Milanovca, objavljeno na kraju analizirana razdoblja, 1990.²³ Iste godine prijevod jedne od tih dviju drama,

²⁰ Matvejević, Predrag, "Za oslobođenje Václava Havela", ponovno, *Oko* br. 445, 1989.

²¹ "Presuda je stroga, ne podržavam je", *Vjesnik*, 11. ožujka 1989.

²² Butorac, Tomislav, "Prevareni ljubavnici", *Danas*, 6. ožujka 1990, 55.

²³ Pri analizi recepcije neoficijelne češke književnosti u Hrvatskoj tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća u korpus prijevoda i izdanja ubrajamo i bosanskohercegovačka (ma-

no pod naslovom *Iskušavanje*, objavljuje zagrebački časopis *Quorum*, prevoditeljice Katice Ivanković. Tri godine prije toga ulomak drame *Largo desolato*, prevoditeljice Renate Kuchar, objavljen je u časopisu *15 dana*, uz ulomke Havelovih zatvorskih *Pisama Olgi* i uvodni tekst prevoditeljice²⁴.

Sa sedam premijernih naslova neoficijelni dramatičar Václav Havel najizvođeniji je češki autor u hrvatskim kazalištima od kraja šezdesetih do pada komunizma. U stopu ga slijede Pavel Kohout sa šest premijera te Milan Kundera s pet.²⁵ Međutim, vjerojatno zahvaljujući i njegovim drugim disidentskim aktivnostima i ugledu u disidentskim krugovima, kritička recepcija Havelovih drama u Hrvatskoj višestruko je brojnija od one drama Pavla Kohouta, iako su oba neoficijelna dramatičara na hrvatskim pozornicama zastupljeni s približnim brojem naslova.

Na pozornicu nekoga hrvatskog kazališta prvi put Havelova drama postavljena je 1966, tri godine nakon dramatičareva dramskoga prvijenca u domovini²⁶ i dvije godine prije vojne intervencije zemalja Varšavskoga ugovora na tlu Čehoslovačke. U veljači 1966. zagrebački Teatar ITD izvodi *Drugarsko veče* (*Zahradní slavnost*) u režiji Nikole Petrovića, a plakat za predstavu izrađuje tada mladi dizajner, a 2008. laureat nagrade za životno djelo Hrvatskoga dizajnerskoga društva, Mihajlo Arsovski. Iste godine, 25. prosinca, u Zagrebačkome gradskom kazalištu Komedija održana je i premijera drame *Izvjestaj* (*Vyrozumění*). Dok izvori korišteni pri izradi ovoga rada ne donose podatke o broju izvedbi *Drugarske večeri* u Teatru ITD, *Izvjestaj* je kazalištu Komedija donio tek dva prikazivanja.²⁷

Svoj kvantitativni vrhunac na hrvatskim pozornicama Havelov dramski rad doživljava početkom osamdesetih godina, u razdoblju koje je slijedilo potpisivanje *Povelje 77*, što korespondira s intenziviranjem hrvatske recepcije i proznoga dijela neoficijelne produkcije.

Četrnaest godina nakon *Drugarske večeri* u Teatru ITD, 1980, postavljene su jednočinke *Audijencija* i *Izložba* u zagrebačkome Dramskom kazalištu Ga-

vella. Godinu dana kasnije jednočinka *Protest* u Teatru ITD prikazana je s *Atestom* Pavla Kohouta, slijede 1982. *Audijencija* i *Izložba* u Hrvatskom narodnom kazalištu u Splitu, 1989. *Očajno smiješno* (*Largo desolato*) u DK-u Gavella te, konačno, *Asanacija* 1990. u zagrebačkome Hrvatskom narodnom kazalištu.

Osim predstava u redovnim programima hrvatskih kazališta, kazališna publika toga vremena mogla je pratiti uprizorenja kazališta ostalih jugoslavenskih republika na kazališnim smotrama i festivalima. Na Gavellinim večerima 1987. gostuje beogradski Atelje 212 s *Prosjačkom operom*, a godinu dana kasnije u programu Dana satire Jazavca nalazi se *Largo desolato* sarajevskoga Kamernoga teatra 55.

Najizvođenija Havelova drama u hrvatskim kazalištima tijekom razdoblja zabranjenosti u domovini jest jednočinka *Audijencija*. Tijekom osamdesetih čak tri hrvatska kazališta na pozornicu postavljaju taj tekst, zagrebačka Gavella 1980, dvije godine kasnije Hrvatsko narodno kazalište u Splitu²⁸ te 1984. Talijanska drama Narodnoga kazališta Ivan Zajc u Rijeci.²⁹ *Audijencija* i *Asanacije* ujedno su i predstave koje ostvaruju najsnažniju recepciju među hrvatskim kritičarima. U slučaju *Asanacije* dio medijskog uspjeha zasigurno možemo pripisati činjenici da na pozornicu zagrebačkoga HNK dolazi u trenutku kada je Havel zvijezda čehoslovačke, pa i europske političke scene.

Audijencija i Izložba, Dramsko kazalište Gavella (1980)

Havelove jednočinke *Audijencija* i *Izložba* u zagrebačkome Dramskom kazalištu Gavella premijeru su imale 22. veljače 1980.³⁰ Do 27. siječnja 1982, do kada su bile na programu kazališta, reprizirane su 55 puta, što je zadovoljavajući broj repriznih izvedbi.³¹ Repertoar DK-a Gavella i te kazališne sezone obilovao je uglednim dramskim imenima pa se Havelove jednočinke u programu izmjenjuju s tekstovima klasika hrvatske i svjetske dramaturgije poput Miroslava Krležu, Milana Begovića, Williama Shakespearea, Augusta Strindberga i Antona Pavlovića Čehova.

hom je riječ o izdanjima sarajevske Izdavačke kuće Veselin Masleša) i srpska izdanja budući da su čitatelji u Hrvatskoj u velikoj mjeri bili usmjereni na te prijevode. Tako se i danas, 2019. godine, bosanskohercegovačka i srpska izdanja Kundera i Havela nalaze na policama knjižnica diljem Hrvatske.

²⁴ Havel, Václav, "Largo desolato" (ulomak), prijevod Renata Kuchar, *15 dana*, 1987, 26–29.

²⁵ Čak 75% premijernih naslova neoficijelnih dramatičara u Hrvatskoj čine tekstovi tih triju autora. Osim njih, hrvatska kazališta prikazuju još dvije predstave autorskoga trojca koji čine Jan Cziviš, Alena Vostrá i Jaroslav Vostrý, a s jednom su dramom zastupljeni i Josef Škvorecký, Milan Uhde, Jaroslav Vostrý (drama *Tri u drugom* toga dramatičara tijekom normalizacije je i u Čehoslovačkoj, ali i u Hrvatskoj igrana pod imenom Jiříja Menzela) te autorski dvojac Jaroslav Gillar i Vladimír Škutina.

²⁶ Prva drama Václava Havela izvedena u Čehoslovačkoj je *Vrtna svečanost* (*Zahradní slavnost*), izvedena 1963. u praškome kazalištu Na zábradlí.

²⁸ Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 3 – Repertoari 1981. – 1990., ur. Branko Hečimović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002, 109.

²⁹ Stipaničić, M. "U dva dana – tri premijere", *Vjesnik*, 17. veljače 1984, 7.

³⁰ Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 1 – Repertoari kazališta, kazališnih družina i grupa, partizanskih kazališta, festivala, smotri i susreta, ur. Branko Hečimović, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1990, 320.

³¹ Gavelline predstave iz toga razdoblja koje su se na programu zadržale približno isto vrijeme kao *Audijencija* i *Izložba* – 11 mjeseci – mahom su imale manji broj repriznih izvedbi: August Strindberg (9 mjeseci) *Vjerovnici* 18 izvedbi, Milan Begović *Pustolov pred vratima* (17 mjeseci) 36 izvedbi.

Oba teksta, u prijevodu Ivana Kušana, režirao je Božidar Viočić³² te pritom uloge dodijelio vodećim imenima tadašnjega zagrebačkog glumišta Peri Kvrgiću, Zlatku Vitezu, Heleni Buljan i Vlatku Duliću. Godinu i pol kasnije, u listopadu 1981, upravo Havelova *Audijencija* predstavlja DK Gavella na 8. Gavelliniim večerima što je pokazatelj da ju je uprava kazališta najvjerojatnije smatrala jednim od kvalitativnih vrhunaca Gavelline produkcije te kazališne sezone.

Audijencija i *Izložba* premijerno su prikazane 1976. u bečkome Burgtheateru. Iste godine *Audijenciju* izvodi Divadlo na tahu u privatnome prostoru Andrea Kroba u Hrádečku kod Trutnova – godinu dana ranije Krob je sa suradnicima organizirao javnu izvedbu Havelove *Prosjache opere* (Janoušek 2008: 561). Godine 1978. upravo Václav Havel i Pavel Landovský utjelovljuju dva glavna i jedina lika te drame – radnike u pivovari Vaněka i Sládeka te predstavu igraju u jednom privatnome stanu. Zvučni zapis izvedbe na gramofonskoj ploči objavljuje egzilni izdavač Šafrán 78 iz švedske Uppsale, a potom se snimka često nalazi u programu radijskih postaja Slobodna Europa i Glas Amerike (isto: 561).

Lik Vaněka, koji počinje živjeti s Havelovom *Audijencijom* kao svojevrzni *alter ego* autora, nositelj je iznimno snažne simbolike. Tako je u listopadu 1989. skupina Havelovih prijatelja, želeći dramatičaru javno čestitati rođendan, što tada nije bilo moguće, u komunističkome glasilu *Rudé právo* platila objavljivanje čestitke Ferdinandu Vaněku koja je bila objavljena uz fotografiju Václava Havela.³³ Do prve javne izvedbe *Audijencije*, odnosno službene čehoslovačke premijere, dolazi u listopadu 1989. kada dramski tekst u Brnu na scenu postavlja amaterska kazališna skupina Váha – prema inicijalima dramatičara – koju okuplja student tamošnjega Filozofskog fakulteta Roman Ráček (Janoušek 2008: 562).

Postavljanje *Audijencije* i *Izložbe* u Dramske kazalištu Gavella 1980, u vrijeme kada autor u matičnoj zemlji služi zatvorsku kaznu zbog oporbenih aktivnosti, čehoslovačko veleposlanstvo u Zagrebu nije dočekalo s oduševljenjem. O tome u javnim istupima od 1990. svjedoče glavni akteri zbivanja, poput redatelja Božidara Viočića i glumca Pere Kvrgića. Časopis *Gordogan* 1990. objavljuje Viočićeve dnevničke za-

pise nastale tijekom studijskoga boravka u Švedskoj početkom sedamdesetih i popratni tekst u kojem redatelj uspoređuje društvene okolnosti u Čehoslovačkoj i Hrvatskoj početkom osamdesetih. Pritom svjedoči o pritiscima čehoslovačkoga veleposlanstva, koje je zahtijevalo zabranu izvođenja ili barem skidanje Havelovih jednočinki s Gavellina repertoara. No, tom zahtjevu nije udovoljeno.³⁴ O istim zbivanjima progovara i Pero Kvrgić u Vijencu 2013. Navodno su, prema tvrdnjama Pere Kvrgića iz istoga novinskog intervjua³⁵, Gavellini glumci ilegalnim putem pokušali Havelu dopremiti kazališnu knjižicu predstave s potpisima glumaca, no u tome nisu uspjeli.³⁶

Kazališne kritike tih Havelovih jednočinki mahom su pozitivne. O njima pišu Nikola Batušić u *Republici*, Marija Grgičević u *Večernjem listu* te Željko Falout u *Oku*. Batušić drame smatra izvršnima te u njima iščitava autobiografsku potku.³⁷ *Audijenciji* i *Izložbi* na sarajevskome festivalu MESS 1981. dio teksta posvećuje i Marija Grgičević, koja se pozitivno izražava o svim njihovim aspektima zapisavši da je predstava

zahvaljujući izvrsno organiziranom, značenjima bogatom tekstu Václava Havela i isto tako promišljenoj režiji Božidara Viočića, a nadasve bogatim glumačkim ostvarenjima iz prizora u prizor postajala sve jača, odjekujući smijehom i pljeskom punim razumijevanja i priznanja.³⁸

³⁴ Viočić, Božidar, "Izgubljeni dnevnik: Švedska", *Gordogan*, 11(1990), 31–33, svibanj-prosinac, 71–116. Opisujući svoj boravak u Švedskoj, Viočić se sjeća susreta s češkim redateljem Alfredom Radokom u čijim je očima, kako kaže, uočio tugu: "Bila je to naša zajednička tuga socijalizma" (str. 78). U tekstu Andree Zlatar "Povijest predstave kao redateljska biografija", objavljenom u *Novom prologu* 1988. govori se o okolnostima postavljanja na pozornicu romana Slobodana Novaka *Mirisi, zlato i tamjan* u Teatru ITD u siječnju 1974. Zlatar navodi iskaz redatelja predstave Božidara Viočića o njegovu švedskom boravku i radu na dramatizaciji Novakova romana kao formativnim čimbenicima za njegov daljnji redateljski rad. Viočić tumači da su mu ta iskustva omogućila da razvije ideju o "geografsk[om] prostor[u] kao sudbini (...). U današnjoj, blokovskoj podjeli svijeta, svi narodi koji žive u zemljama realnog socijalizma, doživljavaju svoj život kao geografsko prokletstvo. Politika je prepotentno preuzela ulogu sudbine" (Zlatar, Andrea, "Povijest predstave kao redateljska biografija", *Novi prolog*, br. 8/9, 1988, 107, 113).

³⁵ Kvrgić, Pero, "Pivo gdje se vari – dobro stoje stvari", *Vijenac*, 2. studenog 2000. (<http://www.matica.hr/vijenac/174/pivo-gdje-se-vari-dobro-stoje-stvari-17234/>; pristup: 21. srpnja 2019).

³⁶ Krajem sedamdesetih događa se analogna situacija, kada predstavnici sovjetskoga veleposlanstva zahtijevaju odustajanje od objavljivanja knjige *Arhipelag Gulag* Aleksandra Solženjicina. Ta je intervencija polučila uspjeh pa je Solženjicinova knjiga u Jugoslaviji prvi put objavljena tek desetak godina kasnije u Beogradu (Stipčević 1994: 18). Iste godine (1980) premijeru u DK-u Gavelli ostvaruje i drama Ive Brešana *Smrt predsjednika kućnog savjeta*. U razgovoru na Sajmu knjiga u Puli u Istarskom narodnom kazalištu 2002. Brešan izjavljuje da je premijeru drame spasio Ivica Račan (usp. <https://www.vecernji.hr/kultura/bresan-zali-mnogestvari-727365>; pristup: 11. srpnja 2015).

³⁷ Batušić, Nikola, "Havel u Gavelli", *Republika*, br. 7/8, 1980.

³⁸ Grgičević, Marija, "Ispod očekivanja", *Večernji list*, 6. travnja 1981, 5.

³² U časopisu *Gordogan* 1990. objavljavani su dnevnički zapisi Božidara Viočića nastali tijekom redateljeva višemjesečnog boravka u Švedskoj početkom 1970-ih. U tekstu Viočić svoj boravak ondje naziva "stipendijskom emigracijom", riječ je o razdoblju nakon sloma hrvatskoga proljeća (usp. Viočić, Božidar, "Izgubljeni dnevnik: Švedska", *Gordogan*, 11, 1990, 31–33, svibanj-prosinac, 71–16).

³³ Václav Havel razvija lik Ferdinanda Vaněka u svojoj *Audijenciji* 1975. No, on toliko nadahnjuje još neke neoficijelne dramatičare da ga uzimaju za okosnice svojih drama. Nastaje cijeli ciklus drama tzv. *vančkovki*. Godine 2006. objavljen je zbornik *V glavni roli Ferdinand Vaněk* koji je okupio drame Václava Havela, Pavla Kohouta, Pavla Landovskog i Jiříja Dientsbiera povezane istim likom.

U rujnu 1981. *Večernji list* objavljuje pregled pret-hodne i najavu nove kazališne sezone u Dramskom kazalištu Gavella u kojem su Havelove jednočinke ocijenjene “vrlo uspjel[ima]”³⁹. Falout pak jednočinke naziva dvjema “minuciozno izveden[im] sonatama”⁴⁰, a svoju kritiku završava optimističnim tonom i riječi-ma da je to “bila jedna sretna večer, možda najčistija, najpotpunija u ovoj sezoni”⁴¹. Nikola Batušić u kritici objavljenoj u *Republici* jednočinke naziva izvršnim predstavama.⁴²

Sve te pozitivne novinske kritike praćene su i priznanjima struke. *Audijenciju* i *Izložbu* Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa proglašava najboljim predstavama sezone, a glumci Helena Buljan, Pero Kvirgić, Zlatko Vitez i Vlatko Dulić za svoje izvedbe nagrađeni su lovor-vijencem na sarajev-skome Festivalu malih i eksperimentalnih scena.

Protest Václava Havela i *Atest* Pavla Kohouta, Teatar ITD (1981)

U listopadu 1981. zagrebački Teatar ITD na po-zornicu postavlja jednočinke Václava Havela *Protest* i Pavla Kohouta *Atest* u režiji Radovana Marčića, koje su zajedno prikazivale i ostala jugoslavenska kazališta poput beogradskoga Narodnog pozorišta i ljubljanskoga Slovenskog ljudskog gledališća.⁴³ Obje drame, povezane likom Ferdinanda Vančka, premijer-no su prikazane u bečkome Burgtheateru 1979. (Ja-noušek 2008: 563). Pri izradi plakata za tu zagrebačku predstavu ostvarena je suradnja s vrhunskim imenom hrvatske grafičke umjetnosti toga doba. Naime, nakon Mihajla Arsovskeg, koji je autor plakata za Havelovu *Drugarsku večer* 1966, za predstavu ITD-a iz 1981. kreirao ga je Mirko Ilić.⁴⁴

Kohoutove i Havelove jednočinke najavljene su kratkim tekstom u *Večernjem listu* u kojemu se napo-minje da su drame nepriznate od službene češke književnosti te da tematiziraju sukob intelektualca s političkim pritiscima.⁴⁵ Nakon premijere, a unatoč kvalitetnom glumačkom ansamblu koji su činili Vlatko Dulić, Zlatko Vitez, Zdenka Heršak i Vanja Drach,

kazališna kritika predstavama nije bila sklona. Oštri-ca kritičara najvećim dijelom uperena je u redatelja Radovana Maričića koji “ne postiže ujednačen ritam i tempo igre, pa ima mjesta gdje predstava djeluje razvučeno i brbljavo”⁴⁶. Večernjakov tekst također ističe da predstave nisu izazvale veliko zanimanje publike pa je premijera odigrana pred gledalištem koje je bilo napola prazno. Iako se u najavi premijere *Vjes-nikov* tekst o dramskome radu Havela i Kohouta izra-žava izuzetno pohvalno navodeći da njihove tekstove “odlikuje vrlo jasna dramaturgija, privlačna rečenica, prepuna blagog humora i satiričnih oštrica, tematska aktualnost i angažiranost”⁴⁷, nakon premijere *Vjesni-kov* kritičar Želimir Stublija primjećuje da Havelov *Protest*, koji naziva dijalogiziranim esejom, bolje funkcionira u mediju radijske drame, nego na kaza-lišnoj pozornici.⁴⁸

Premijeru jednočinki prati objavljivanje program-ske knjižice koja, uz osnovne informacije o predstavi, donosi biografije dvojice autora, ulomke njihovih raz-govora s Jiříjem Ledererom objavljene u Njemačkoj 1975. te prijevode njihovih tekstova objavljenih u Bonnu povodom premijera Havelove *Izložbe* i Kohou-tova *Požara u prizemlju*. Tako u tekstu o Havelu Ko-hout svoga kolegu opisuje na sljedeći način: “A takav je Havel u stvarnosti: lukav kao lisica, tvrdoglav poput ovna, vjeran kao pas i ponekad naivan poput životinje koju radije ne bih imenovao.”⁴⁹ Havel pak, pišući o evoluciji njihova uzajamnog odnosa od 1950-ih, navo-di kako je u normalizaciji postao poput “dvaju mor-nara u istom čamcu povezanih zajedničkim radom i zajedničkim ciljem.”⁵⁰

Audijencija i *Izložba*, Hrvatsko narodno kazalište Split (1982)

Splitsko uprizorenje jednočinki *Audijencije* i *Izložbe* 1982. ostvarilo je najslabiju kritičku recepciju od svih Havelovih predstava u Hrvatskoj tijekom analizirana razdoblja. U tisku se pojavila tek kraća najava premijere objavljena u *Večernjem listu*⁵¹ te kritičarski tekst potpisan inicijalima V. M. koji drame tematski određuje kao priče “o iščašenom svijetu u kome ljudi prazninu života nadomještaju ljušturuom stereotipa i prividom druženja i događanja”⁵². Jedno-

³⁹ Vukšić, B. “Predstave za antologiju”, *Večernji list*, 3. rujna 1981, 11.

⁴⁰ Falout, Željko, “Jedna sretna večer”, *Oko*, br. 208, 1980, 16.

⁴¹ Isto.

⁴² Batušić, Nikola, “Kritika – Hrvatsko glumište – Václav Havel *Audijencija* i *Izložba*”, *Republika*, br. 7/8, 1980.

⁴³ *Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 3 – Repertoari 1981. – 1990*, ur. Branko Hećimović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002, 65.

⁴⁴ Šest godina kasnije, 1987, Mirko Ilić će, u suautorstvu s Lukom Mjedom, biti autor i grafičkoga rješenja za naslovnicu romana *Mirakl* Josefa Škvoreckog u izdanju Grafičkoga zavoda Hrvatske.

⁴⁵ “Dvije jednočinke”, *Večernji list*, 12. listopada 1981, 8.

⁴⁶ “Nastavak u burleski (Premijera Teatra ITD)”, *Večernji list*, 19. listopada 1981, 8.

⁴⁷ “Teatar ITD otvara sezonu”, *Vjesnik*, 12. listopada 1981.

⁴⁸ Stublija, Želimir, *Politizirana dramaturgija*, 15. listopada 1981.

⁴⁹ Programska knjižica predstava *Atest* i *Protest*, Teatar ITD, prednja stranica.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ “Premijera Havelovih jednočinki”, *Večernji list*, 9. travnja 1981.

⁵² V. M. “Od ‘Audijencije’ do ‘Izložbe’”, *Večernji list*, 16. travnja 1982.

činke u režiji Vlatka Perkovića zadržale su se vrlo kratko na programu splitskoga kazališta, tek nešto više od mjesec dana, od sredine travnja do sredine svibnja 1982, nakon premijere reprizno su bile izvedene samo četiri puta.

No, ta predstava popraćena je izdavanjem prilično iscrpne i zanimljive programske knjižice koja sadržava, osim faktografskih podataka o predstavi, i fotografije predstave, zapis redatelja Vlatka Perkovića, ulomke Havelova esaja *Osobitosti kazališta* te intervju s Aleksandrom Čakićem, glumcem koji je u splitskoj predstavi utjelovio lik Vaněka.

Očajno smiješno, Dramsko kazalište Gavella (1989)

Od premijere Havelove drame *Largo desolato* u bečkome Burgtheateru 1985. (Janoušek 2008: 566) do premijere pod naslovom *Očajno smiješno* u zagrebačkoj Gavelli⁵³ prošle su četiri godine. Predstava u režiji Miroslava Međimorca u programu toga kazališta održala se godinu dana i u tom razdoblju reprizirana je 25 puta. No, to nije bio prvi doticaj zagrebačke publike s tim Havelovim tekstom. S istim je tekstom, no pod originalnim naslovom *Largo desolato*, godinu dana ranije, na XII. danima satire gostovao sarajevski Kamerni teatar 55⁵⁴, što je kritičkim napisima bilo zabilježeno i u hrvatskome tisku.

U kritikama Gavelline predstave *Očajno smiješno* u hrvatskome tisku ponavlja se teza o preslici Havelove biografije u sudbini glavnoga lika dr. Kopřive. Tu ideju razvija Želimir Stublija u kritici u časopisu *Oklo*, no na samome početku teksta naglašava da postavljenje Havelova teksta na pozornicu Dramskoga kazališta Gavella nije moglo doći, marketinški gledano, u boljem trenutku. Naime, neposredno prije premijere dramatičar izlazi iz zatvora kamo je dospio zbog sudjelovanja u obilježavanju dvadesete godišnjice samospaljivanja Jana Palacha.⁵⁵ Kritičar Jozo Puljizević u *Večernjemu listu* predstavi zamjera pomak u područje komedije, tvrdeći da Havelova drama u svojoj osnovi to nije te na tragu drugih kritičara naglašava sličnosti Havelove biografije s tekstom drame.⁵⁶ Ideja o glavnome liku predstave kao autorovu

alter egu ponavlja se i u kasnijemu *Vjesnikovu* tekstu iz 1990. "Havel ili život je san", objavljenom nakon dramatičareva stupanja na mjesto Predsjednika Čehoslovačke.⁵⁷ Kritiku predstave nakon premijere 1989. u *Vjesniku* potpisuje Marija Grgičević koja u svome tekstu više pozornosti posvećuje odgonetavanju razloga Havelove popularnosti među hrvatskom kazališnom publikom, no analizi Gavelline predstave. Grgičević tako korijene Havelove popularnosti u Hrvatskoj vidi u aktualnosti i univerzalnosti koju dramatičar postiže "kritičk[im] angažman[om] u odnosu prema prepoznatljivoj društvenoj zbilji i autoironičnim stajalištima koja i samu oporbu stavljaju pod znak pitanja"⁵⁸, što je osobito privlačno "podnebljima (...) sa sličnim povijesnim iskustvom"⁵⁹, kakvim Grgičević smatra i hrvatsko.

Simbolički, premijeru predstave prati knjižica oblikovana poput policijskoga zapisnika, koju započinje zapis Zvonimira Mrkonjića u kojem se ponavlja teza o autobiografičnosti teksta. Nadalje, bogata programska knjižica, uz fotografije predstave, donosi kratku Havelovu biografiju, ulomke iz knjige *Saslušanje na daljinu* te zapise Dagmar Ruljančić, Milana Kundere, Jiříja Voskovca i sāmoga autora.

Asanacija, Hrvatsko narodno kazalište Zagreb (1990)

Predstava *Asanacija* svoju hrvatsku premijeru ostvarila je u zagrebačkome Hrvatskom narodnom kazalištu 29. listopada 1990. u režiji Radovana Maričića, koji početkom osamdesetih režira Kohoutov *Atest* i Havelov *Protest* u Teatru ITD.⁶⁰ Vrijeme je to kada dramatičar, sada već u funkciji čehoslovačkoga Predsjednika, prima strana državna izaslanstva na Hradčanima, a zagrebačku premijeru njegove *Asanacije* pohodi nova, pobjednička politička nomenklatura s prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj.⁶¹ Okolnosti u kojima se Havel pojavljuje 1990. na pozornici jednog zagrebačkog kazališta dijametralno su suprotne u obama društvima u odnosu na one 1980. kada pripremu Havelovih jednočinki u DK-u Gavella prate službeni prosvjedi čehoslovačkoga veleposlanstva u Zagrebu. Činjenica da se na pozornicu nacionalne kazališne kuće postavlja dramski tekst novoga Predsjednika Čehoslovačke, koji je iz ilegalne disidentske sfere upravo kročio u svijet visoke politike,

⁵³ *Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 3 – Repertoari 1981. – 1990*, ur. Branko Hećimović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002, str. 56.

⁵⁴ Kamerni teatar 55 osnovan je u Sarajevu u ožujku 1955. Osobitost repertoara toga kazališta jest što je otvorio prostor predstavama kazališta apsurdna, prikazivao je drame S. Becketta, E. Ionesca, pa tako i V. Havela. Od ostalih kazališta, osim repertoarnom usmjerenošću, razlikuje se i prstenastim gledalištem koje okružuje pozornicu. Tijekom rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. Kamerni teatar 55 imao je 28 premijera (usp. www.kamerniteatar55.ba; pristup: 13. prosinca 2018).

⁵⁵ Stublija, Želimir, "Antijunak u dvostrukoj klopki", *Oklo*, br. 451, 1989, 14.

⁵⁶ Jozo Puljizević, "Nije to tako šaljivo", *Večernji list*, 13. lipnja 1989, 18.

⁵⁷ M. G. "Havel ili život je san", *Vjesnik*, 17. siječnja 1990, 9.

⁵⁸ Marija Grgičević, "Stari gost", *Vjesnik*, 12. lipnja 1989, 8.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ *Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 3 – Repertoari 1981. – 1990*, ur. Branko Hećimović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002, 17.

⁶¹ Prije Havelove *Asanacije* tijekom razdoblja koje je predmetom analize ovoga teksta od neoficijelnih čeških dramatičara na repertoaru zagrebačkoga HNK nalazi se tek jedna drama, 1985. tekst Pavla Kohouta *Peh pod krovom*.

uvelike će utjecati i na pojedine sastavnice predstave i na recepciju među gledateljima i u medijima.⁶²

Havelova *Asanacija*, kao i neki drugi njegovi tekstovi iz razdoblja zabranjenosti, premijeru je doživjela u zapadnoj Europi – prvi put odigrana je u rujnu 1989. u ciriškome Schauspielhausu (Janoušek 2008: 568). Zagrebačka premijera drame korespondira s inflacijom prikazivanja Havelovih drama u samoj Čehoslovačkoj, *Asanacija* je, naime, već tijekom 1990. postavljena na pozornice kazališta u Pragu, Liberecu, Ostravi i Brnu.⁶³ Dramaturg kazališta Na zábradlí Karel Steigerwald, s kojim intervju u tjedniku *Danas* u siječnju 1990. objavljuje Dagmar Ruljančić, uzroke tom zanimanju za Havelov dramski rad vidi u tome što “mnogi korumpirani ljudi žele spasiti glavu pozivajući svoja kazališta da smjesta stave Havela na repertoar”⁶⁴.

O utjecaju izvanknjiževnih i izvankazališnih čimbenika na recepciju *Asanacije* piše Igor Šunjić u *Oku* te primjećuje micanje fokusa s teksta, predstave, dramskoga opusa autora na njegovu biografiju i politički aktivizam. Toj tezi u prilog ide činjenica da programska knjižica zagrebačke predstave uopće ne sadrži informacije o Havelovoj *Asanaciji*, no istovremeno sadrži dvije kartice teksta o Václavu Havelu u ulozi čehoslovačkoga Predsjednika te petnaest kartica teksta o prijašnjem Havelovu dramskom radu i disidentskim aktivnostima.⁶⁵ Šunjić u svojoj kritici Havelovu tekstu i HNK-ovoj inscenaciji nailazi niz zamjerki, “poslovični češki humor”⁶⁶ ocjenjuje šablonskim te zaključuje da se predstavi “osim dosade nema što prigovoriti”⁶⁷.

Ni ostale kazališne kritike *Asanacije* vrijednosno nisu jednoznačne. I dok redatelj predstave Maričić *Asanaciju* smatra jednom od najboljih Havelovih drama,⁶⁸ u kritici znakovita naslova “Na granici podnošljivosti” Boris B. Hrovat drame iz prethodnoga Havelova stvaralačkog razdoblja ocjenjuje kvalitetnijima, a zlatnim razdobljem Havelova dramskog rada smatra 1970-e. Tekstovni prigovori “sklonost pretjeranoj eksplicitnosti, verbalizmu, patetici”⁶⁹, što redatelj nije uspio minimalizirati. Hrovat primjećuje da je prijevod Dagmar Ruljančić, koji načelno smatra korektnim,

platio danak purističkim tendencijama aktualnima u hrvatskome jeziku početkom devedesetih godina 20. stoljeća pa je partijski sekretar nazvan stranačkim tajnikom.⁷⁰

U dvjema svojim kritikama objavljenima u listopadu 1990. *Asanacijom* se bavi Dubravka Vrgoč. U tekstu s početka mjeseca Vrgoč piše o premijeri drame u Slovenskome narodnom gledališću u Ljubljani, koja se odigrala neposredno prije zagrebačke premijere. Ondje ponavlja tezu o zbivanjima i atmosferi u Havelovim tekstovima kao preslici nama “prepoznatljivih prilika i bliske prošlosti”⁷¹, no primjećuje da je, krajem 1990. u kontekstu velikih društvenih promjena koje su zahvatile srednju i istočnu Europu, dramski problem koji Havel obrađuje izgubio na svojoj aktualnosti. A, kako kaže, još je veći problem što zagrebačka premijera predstave tek slijedi.⁷² U kritici zagrebačke izvedbe Vrgoč navodi da je scenografija podsjeća na atmosferu Kafkina *Zamka*.⁷³

U duhu kapitalizma u poveljama, u čijem se ozračju prikazuje Havelova drama u HNK, tekst o premijeri *Asanacije* u *Večernjemu listu* praćen je i kratkim navođenjem sponzora koji su financijski pomogli kazališnu produkciju. Tako saznajemo da su “predstavu odjenuli uz pomoć ‘Varteksa’, pjenušac dobavili uz pomoć ‘Vinske kleti’, a pomogli su i ‘Badel’, ‘Astra Mašinoimpex’, ‘Kemoboja’, ‘Voće export-import’ i drugi.”⁷⁴

Kazališne smotre i festivali

Da uprave kazališnih kuća ponekad drame neoficijelnih dramatičara smatraju vrhuncem produkcije u određenoj kazališnoj sezoni svjedoči činjenica da su 1981. na sarajevskome Festivalu malih i eksperimentalnih scena Jugoslavije jedine dvije predstave hrvatskih kazališta, od ukupno 12 te godine, upravo Havelove jednočinke *Audijencija* i *Izložba* u produkciji Dramskoga kazališta Gavella te ITD-ov *Žak Fatalist i njegov gospodar* Milana Kundere.⁷⁵ Godinu dana kasnije u program istoga festivala uvrštene su iste drame Václava Havela, no ovaj put u izvedbi beogradskoga Ateljea 212. Iako su glavne glumačke nagrade manifestacije 1982, lovor-vijence za glumu, osvojili glumci *Audijencije* i *Izložbe* Danilo Stojković

⁶² Dnevni tisak s kraja 1990. najavljuje postavljanje Havelova *Iskušavanja* u prvoj polovici 1991. i u jednoj drugoj nacionalnoj kući, HNK u Rijeci (usp. Koščić, N. “Iskušanja do kolovoza”, *Večernji list*, 1. listopada 1990, 10).

⁶³ *Državnik i dramatičar Václav Havel*, HAZU, Zagreb, 2000.

⁶⁴ Ruljančić, Dagmar, “Pauk za vratom” (intervju s Karelom Steigerwaldom), *Danas*, 9. siječnja 1990, 40–42.

⁶⁵ Igor Šunjić, “Za predsjedničku ložu”, *Oku*, br. 24, 1990, 13.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Nikčević, Sanja, “Kada novo postane staro” (intervju s Radovanom Maričićem), *Večernji list*, 30. listopada 1990.

⁶⁹ Boris B. Hrovat, “Na granici podnošljivosti”, *Večernji list*, 31. listopada 1990, 39.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Vrgoč, Dubravka, “Izgubljeni izvršitelji tuđe volje”, *Vjesnik*, 3. listopada 1990, 8.

⁷² Isto.

⁷³ Vrgoč, Dubravka, “Pronalazak izvršitelja tuđe volje”, *Vjesnik*, 31. listopada 1990, 9.

⁷⁴ S. Nč. “Tko je protiv napretka”, *Večernji list*, 27. listopada 1990, 51.

⁷⁵ “Rekord na malim scenama”, *Večernji list*, br. 6593, 29. siječnja 1981, 11; “Odabrane predstave”, *Večernji list*, br. 6620, 2. ožujka 1981, 10.

i Petar Kralj,⁷⁶ kritičarske ocjene Ateljeove predstave u hrvatskome tisku nisu bile pohvalne. U *Vjesnikovoj* kritici Gradimir Gojer daje oštru ocjenu da bi za Atelje 212 bilo “najbolje da je izostao s festivala”⁷⁷ jer Havelove jednočinke nisu “najreprezentativniji domet toga kazališta”⁷⁸.

U javnosti je 1987. snažno odjeknulo gostovanje slavnoga beogradskoga Ateljea 212 s *Prosjačkom operom* u režiji Ljubomira Draškića⁷⁹ u programu Gavellinih večeri. Unatoč zvjezdanoj glumačkoj postavi koju čine velikani poput Dragana Nikolića, Mire Stupice, Nede Arnerić i Svetlane Bojković, Ateljeovu izvedbu Havelove predstave Želimir Stublija u *Oku* naziva jedinim razočaranjem kazališne smotre.⁸⁰ Ivica Buljan u *Poletu* kritizira cijeli koncept Gavellinih večeri te godine u kojoj su, kako kaže, kolaps doživjeli i Splitsko ljeto i Dubrovačke ljetne igre, a predstavu Ateljea 212 vidi kao “vrhunsk[u] igr[u] glumaca na bljedunjavo i neupitnoj podlozi”.⁸¹ U skladu s tendencijama vremena ta kazališna smotra 1987. obogaćena je novinama poput interne televizije koja je omogućila videosnimke svih kazališnih predstava te okrugle stolove koje je moderirao Igor Mandić.⁸²

Unatoč ne pretjerano laskavim kritikama koje su slijedile, beogradska glumačka elita bila je snažan mamac za zagrebačku publiku pa su ulaznice za dvije izvedbe te predstave i najbrže prodane.⁸³ U jednome danu predstava je odigrana čak tri puta, sva tri pred punim gledalištem, s tim što je jedan dio publike, zbog manjka sjedećih mjesta u dvorani, čitava dva i pol sata predstavu gledao stojeći.⁸⁴ Razlog trima izvedbama u jednome danu bili su problemi s prijevozom, jer je slijetanje aviona s beogradskim glumcima bilo onemogućeno zbog zagrebačke magle pa je prva predstava zbog kašnjenja ansambla prebačena na drugi dan.⁸⁵ U svojoj kazališnoj kritici Branko Vukšić potvrđuje dobar prijem kod publike, no sâm smatra da se izvedba “može (...) svrstati u popularni program bez

prevelikih umjetničkih pretenzija”⁸⁶. Kritičar smatra da su sjajnoj recepciji i iznimnom zanimanju publike uvelike pridonijela i proslavljena glumačka imena s kojima beogradski teatar dolazi u Zagreb. Vukšić u Ateljeovoj izvedbi pronalazi niz zamjerki poput spora ritma, nedovoljno razrađenih likova i nesigurnosti dijela glumačke postave. Iako beogradsko kazalište naziva “miljenikom zagrebačke publike”⁸⁷, *Prosjačkom operom* nije impresioniran i smatra da Atelje 212 tom predstavom “nije postigao ništa više od dopadnosti, što ipak za tako jaku autorsku i glumačku ekipu nije neki naročit doseg”⁸⁸. I kritičarka Marija Grgičević najveću kvalitetu predstave prepoznaje u “lakoć[i] i šarm[u] glumačke ekipe”⁸⁹. Poraznu kritiku predstave u tjedniku *Danas* piše Dalibor Foretić koji je opisuje kao “apsolutno razočaranje”⁹⁰. Razočaravajućima smatra i Havelov dramski tekst, i redateljska rješenja Ljubomira Draškića, i glumačke izvedbe. Svoju kritiku zaključuje riječima:

od onog famoznog Ateljeova glumačkog šarma, koji je katkad tako sjajno znao pokriti i manjkavosti predstave, u *Prosjačkoj operi* nije ostalo gotovo ništa, a o nekim dubljim vrijednostima predstave da i ne govorimo.⁹¹

Kritičke napise kao da su osluhnuli i članovi žirija pa Gavelline večeri te godine niti jednu svoju nagradu nisu dodijelile Ateljeovoj i Havelovoj *Prosjačkoj operi*.

Havelov *Largo desolato* u izvedbi sarajevskoga Kamernoga teatra 55 prikazuje se 1988. u programu Dana satire Satiričkoga kazališta Jazavac,⁹² koji su te godine posvećeni Miguelu Cervantesu.⁹³ Na gostovanje sarajevskoga kazališta u *Večernjem listu* reagira Branko Vukšić koji povlači paralele između Havelova teksta i ozračja Kafkinih proza, osobito *Procesa*, a iz cjeline predstave izdvaja kvalitetu izvedbe glavnoga glumca Zijaha Sokolovića.⁹⁴ Tekst u *Oku* potpisan inicijalima Ž. S. primjećuje da u *Largu*

⁷⁶ A. Z. “Kazališni praznik”, *Večernji list*, br. 6948, 29. ožujka 1982, 10; M. G. “Nagrade u Mostar”, *Večernji list*, br. 6955, 6. travnja 1982, 9.

⁷⁷ Gojer, Gradimir, “Sve manje tragalaštva”, *Vjesnik*, br. 12453, 9. travnja 1982, 9.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto, 268.

⁸⁰ Stublija, Želimir, “Još malo pa festival”, *Oku*, br. 399, 1987.

⁸¹ Buljan, Ivica, “Le soirs de Gavella”, *Polet*, br. 377, 1987, 33.

⁸² Foretić, Dalibor, “Povratak kućnom festivalu”, *Danas*, 17. studenog 1987, 38–39.

⁸³ S. Nč. “Put k festivalu”, *Večernji list*, br. 8703, 30. listopada 1987, 11.

⁸⁴ Grgičević, Marija, “Počinju Gavelline večeri”, *Vjesnik*, br. 14417, 31. listopada 1987, 9; Vukšić, B. “Tri predstave – prepuna dvorana”, *Večernji list*, br. 8713, 9. studenog 1987, 10.

⁸⁵ Grgičević, Marija, “Lepršava satira”, *Vjesnik*, br. 14427, 10. studenog 1987, 11.

⁸⁶ Vukšić, B. “Dopadljivost prije svega”, *Večernji list*, br. 8715, 11. studenog 1987, 16.

⁸⁷ Vukšić, B. “Negdje između”, *Večernji list*, br. 8718, 15. studenog 1987, 8.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Grgičević, Marija, “Lepršava satira”, *Vjesnik*, br. 14427, 10. studenog 1987, 11.

⁹⁰ Foretić, Dalibor, “Povratak kućnom festivalu”, *Danas*, 17. studenog 1987, 38–39.

⁹¹ Isto.

⁹² Dani satire festival su komediografskih i satiričnih djela koji se održava od 1976. u zagrebačkome Kazalištu Kerempuh (kazalište je 1994. preimenovano iz Satiričkoga kazališta Jazavac). Od 2012. festival nosi naziv Dani satire Fadila Hadžića u spomen na utemeljitelja festivala, satiričara Fadila Hadžića.

⁹³ *Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 3 – Repertoari 1981. – 1990.*, ur. Branko Hećimović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002, 285.

⁹⁴ Vukšić, Branko, “Sokolovićev Leopold”, *Večernji list*, br. 8924, 16. lipnja 1988, 19.

desolatu dolazi do promjene narativa iz prijašnjih Havelovih tekstova tzv. disidentskoga ciklusa, kada je fokus zanimanja bio na kritici represivnoga režima. U ovome tekstu dramatičar kritiku proširuje i na one koji “vlastitim dvoličnim ponašanjem zapravo podržavaju totalitarizam iako su verbalno protiv njega pa čak i s disidenta skida svetački oreol.”⁹⁵ Jaku češku kazališnu reprezentaciju te godine na Danima satire čine čak tri predstave – uz *Largo desolato* Kamernoga teatra 55, u programu festivala je i predstava *Tri u drugom* Jiříja Menzela, o kojoj javnost tek nekoliko godina poslije saznaje da joj je pravi autor neoficijelni dramatičar Jaroslav Vostrý koji se “krio” iza Menzelova imena. Treća je bila predstava *Bježi, Nitouche, bježi* Satiričkoga kazališta iz Brna.

Istu Havelovu dramu, tad pod naslovom *Nepodnošljivo lako* u režiji Egona Savina, zagrebačkoj i riječkoj publici u proljeće 1989. predstavilo je beogradsko Malo pozorište “Duško Radović”. Zagrebačka izvedba predstave u Studentskom kulturnom umjetničkom centru izazvala je veliko zanimanje publike, vjerojatno, dijelom potaknuto i slavnim glumačkim imenima Jelisavete Sablić, Zijaha Sokolovića i Bogdana Diklića.⁹⁶

Hrvatske dnevne novine objavljuju vijesti o izvedbama neoficijelnih dramatičara i u drugim republikama tadašnje Jugoslavije. Osobito se redovno prate zbivanja na renomiranim kazališnim festivalima poput sarajevskoga MESS-a na kojemu je 1988. također prikazan *Largo desolato* Kamernoga teatra 55. Kritike te predstave u *Večernjem listu* potpisuje Boris B. Hrovat, u *Vjesniku* Dubravka Vrgoč, a u *Poletu* Ivica Buljan. Sva tri teksta predstavu negativno ocjenjuju. Hrovat Suvinu prigovara pretjeranu simplifikaciju teksta koja je dramu dovela na razinu komedije i farse te time, s jedne strane, pridobila publiku, no istovremeno je “oslabila snagu Havelove umjetničke istine”⁹⁷, a Buljan dovodi u pitanje kako se Suvinova predstava uopće našla u programu MESS-a.⁹⁸

Hrvatski čitatelji tijekom osamdesetih sporadično su informirani i o zbivanjima na manje poznatim kazališnim smotrama i festivalima. Tako do njih dolazi informacija o gostovanju Ateljea 212 s Havelovom *Audijencijom* i *Izložbom* na Susretu malih scena te o premijeri *Burleske* i *Iskušavanja* istoga autora u Primorskom dramskom kazalištu u slovenskoj Novoj Gorici.⁹⁹ *Largo desolato* Kamernoga teatra 55, uz

zagrebačke Dane satire i sarajevski MESS, sudjeluje i u programu 17. pozorišnih igara BiH u Jajcu i o tome u *Oku* izuzetno pozitivno piše Ljubica Ostojić, koja predstavu smatra vrhuncem produkcije sarajevskoga kazališta te godine, ističe uspješna redateljska rješenja te “sjajnu kreaciju” Zijaha Sokolovića.¹⁰⁰

* * *

Većina kazališnih kritika i novinskih tekstova o Havelovim predstavama objavljenih tijekom osamdesetih godina povezana je dvjema tezama. Prva, o autobiografskoj potki teksta, dominira početkom desetljeća, a druga, o zrcaljenju hrvatskih, odnosno jugoslavenskih društveno-političkih prilika u Havelovim tekstovima, o kojima hrvatski dramatičari nisu željeli ili nisu htjeli pisati, dominira krajem osamdesetih godina.

Tekstovi hrvatskih kritičara i prevoditelja perpetuiraju tezu o Havelovim dramskim tekstovima, konkretnije sudbini glavnoga junaka njegovih drama, kao preslici njegova životnoga iskustva. U popratnome tekstu uz prijevod ulomka drame *Largo desolato* prevoditeljica Renata Kuchar tvrdi da je ta Havelova drama “bez sumnje autobiografska”¹⁰¹. Nikola Batušić¹⁰² i Boris Senker¹⁰³ autobiografske motive uočavaju u tekstovima *Audijencije* i *Izložbe*. Havelova drama kao preslika autorove biografije promatrana je i u tekstu objavljenom u *Večernjem listu* 1990. povodom prve javne izvedbe njegova teksta u Pragu nakon praškoga proljeća.¹⁰⁴

Česta kritičarska poistovjećivanja svojih likova i autobiografije potvrđuje i autor u nekim javnim istupima. U intervjuu koji iz njemačkoga tiska 1989. prenosi *Večernji list* povodom dodjele nagrade za mir Frankfurtskoga sajma knjiga Havel priznaje da u drami *Largo desolato* ima autobiografskih elemenata, no naglašava da svaki tumač njegovih drama koji povuče paralelu između sudbina njegovih likova i njegove vlastite – griješi.¹⁰⁵ U razgovoru s Karelom Hvižd’alom Havel navodi da je drama *Largo desolato* zaista nadahnuta njegovim iskustvom te da je vlastite osjećaje i psihičko stanje utkao u lik dr. Koprive.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Ostojić, Ljubica, “Leopoldov krik”, *Oku*, br. 399, 1987, 12.

¹⁰¹ Kuchar, Renata, “Popratni tekst uz prijevod ulomka drame *Largo desolato* Václava Havela”, *15 dana*, br. 3, 1987, 26–29.

¹⁰² Batušić, Nikola, “Havel u Gavelli”, *Republika*, br. 7/8, 1980.

¹⁰³ Senker, Boris, “Pegaz u ormi”, *Prolog*, br. 43, god. XII(1980), 159–163.

¹⁰⁴ “Audijencija – i kod kuće”, *Večernji list*, 10. siječnja 1990, 31.

¹⁰⁵ Kurbel, Virgil, “Mogu više od dr. Koprive”, *Večernji list*, 17. listopada 1989, 17.

¹⁰⁶ “Ta je drama zaista nadahnuta vlastitim iskustvima neposrednije negoli druge drame, što ne vrijedi samo za pojedine njezine konkretne motive, nego i za samu njezinu osnovnu temu: u Koprivinu sam dekomponiranost zaista unio dio svoje vlastite rastrojenosti, u stanovitom je smislu to zaista karikirana slika neće-

⁹⁵ Ž. S. “Proširene granice”, *Oku*, br. 425, 1988, 12.

⁹⁶ Puljizević-Grbin, L. “Sokolovićevo traganje”, *Večernji list*, br. 9196, 23. ožujka 1989, 14; N. K. “Rijeka – gostuje ‘Duško Radović’”, *Večernji list*, br. 9197, 24. ožujka 1989, 11.

⁹⁷ Hrovat, Boris B. “Rasulo svijeta”, *Večernji list*, 14. travnja 1988, 13.

⁹⁸ Buljan, Ivica, “Erotski naboj MES-a”, *Polet*, br. 388, 1988.

⁹⁹ “Male scene u Novoj Gorici – Prva večer ‘U agoniji’”, *Večernji list*, 15. siječnja 1982, 9; “Šesta premijera”, *Večernji list*, 9. ožujka 1983, 9; “Drama Václava Havela”, *Vjesnik*, 3. veljače 1990, 8.

Nadalje, dramatičar tvrdi da lik Foustke u drami *Iskustvanje*¹⁰⁷

govori stvari gotovo istovjetne onome što ja sâm o svemu tome mislim, i to vrlo sličnim riječima kojima ja to sâm govorim na drugome mjestu sad već posve ozbiljno i sad već posve sâm za sebe, primjerice u svojim pismima iz zatvora, ili u ovom našem razgovoru.¹⁰⁸

Jednočinka *Audijencija* je, prema Havelovoj izjavi, nadahnuta desetomjesečnim radom u pivovari u češkoj provinciji početkom sedamdesetih.¹⁰⁹

U kritici Havelovih jednočinki u zagrebačkoj Gavelli 1980. Boris Senker stavlja znak jednakosti između dramatičara i lika Vančka te tvrdi da govoreći o Vančku zapravo “neprekidno govorimo o Havelu, jer u odnosu spomenute trojke spram Vanjeka autor problematizira svoj položaj u čehoslovačkom društvu nakon ljeta ’68.”¹¹⁰ Godinu dana kasnije Želimir Stublija u tekstu povodom premijere Kohoutova *Atesta* i Havelova *Protesta* u Teatru ITD ističe neodvojivost njihovih drama od biografija i društvenoga angažmana.¹¹¹

Krajem 1980-ih, kada društvene promjene u srednjoj i istočnoj Europi, pa tako i u Hrvatskoj,¹¹² postaju izvjesne, u novinskim tekstovima o kazališnim predstavama neoficijelnih dramatičara, uglavnom o onima Václava Havela, naglasak se stavlja na “zajedničko povijesno iskustvo češkoga i hrvatskoga naroda” te se time tumači izuzetna prijemчивost hrvatskih kazališta i publike za Havelove, Kunderine i Kohoutove dramske tekstove.

Tu temu detaljno analizira i srpska slavistica Aleksandra Korda-Petrović u svome tekstu o odličnoj recepciji čeških neoficijelnih autora u Srbiji (Korda-Petrović 2008). Korda-Petrović slaže se s razmišljanjem teatrologa Petra Volka objavljenim u beogradskoj *Ilustrovanoj politici* povodom postavljanja Havelova *Protesta* i Kohoutova *Atesta* u beogradskom Narodnom pozorištu. Volk, naime, tvrdi da kroz Havelove dramske tekstove jugoslavenska publika prepoznaje vrijeme i teme koje sama živi te da nam češki autori pružaju satiričko kazalište koje jugoslavenski

nisu uspjeli razviti. Korda-Petrović nadovezuje se na Volkove riječi da “[p]reko slike čehoslovačkog društva iz perioda staljinizma i normalizacije, srpski čitalac prepoznaje sliku vlastitog socijalističkog društva”¹¹³. Autorica implicira da je u jugoslavenskome društvu postojala cenzura protiv koje su se jugoslavenska kazališta borila uvrštavanjem na repertoar drama čeških disidenata koji u takvoj situaciji postaju “glasnogovornici onoga što se iz pera domaćeg autora nije smelo čuti” (Korda-Petrović 2008: 238) te zaključuje:

U delima čeških disidentskih autora srpska čitalačka i pozorišna publika prepoznala je skeniranu sliku vlastitog društva, prepoznala je mehanizme birokratskog i dogmatskog društva, modele njegovog pretvaranja u nehumani i otuđeni apsurd. Tipično češki, satirični i ironični pristup stvarnosti kojim se ukazuje na moralne slabosti i poroke društva, kao i pronicljiva psihološka analiza moralnih lomova koje doživljava socijalistički čovjek, bili su lako prepoznatljivi srpskom recipijentu i on ih je prihvatio kao sliku vlastite stvarnosti. U tome su sadržani koreni tako temeljne prihvaćenosti navedene grupe čeških autora u našoj sredini. (Isto: 238)

Ideje koje koreliraju s onima srpske slavistice razvijaju i kritičari, novinari i prevoditelji u Hrvatskoj. Na tome tragu je već 1980. u tekstu objavljenome u *Republici* povodom premijere Havelovih jednočinki *Audijencije* i *Izložbe* teatrolog Nikola Batušić, koji tvrdi da tematika Havelovih drama nije ekskluzivno češka, već da se može proširiti svugdje gdje se ne tolerira postojanje različitosti mišljenja i iskazivanja istoga i gdje je na snazi “birokratizacija duha” čiju kritiku Havel ugrađuje u temelje svojih drama.¹¹⁴ Boris Senker u svojoj analizi Havelovih jednočinki u Gavelli zaključuje da je “[t]o predstava s kojom se svatko neće solidarizirati – bio bi, uostalom, i njezin neuspjeh da se naši Sládeki, Vere i Michali oduševe Havelom – ali je mora barem uvažiti.”¹¹⁵ Istoj tezi kasnije se priklanja niz analitičara. Takva tumačenja postat će učestalija kako se približavamo 1990. U intervjuu s Jiříjem Bartoškom, suradnikom Václava Havela u vrijeme disidentstva objavljenom u tjedniku *Danas* u travnju 1990. kazališni kritičar Dalibor Foretić i kritičarka i prevoditeljica Dagmar Ruljančić Havela nazivaju “najautentičnij[im] jugoslavensk[im] dramsk[im] autor[om]”¹¹⁶ budući da “njegove drame u dobroj mjeri pokazuju i našu situaciju”¹¹⁷.

ga što potječe od mene i iz mogega poslijezatvorskog očajanja. Unatoč tome, to nije autobiografska drama u tom smislu da govori o meni i samo o meni kao takvom. Ona poglavito želi biti općeljudska prisudoba, ona govori takorekuć ‘o čovjeku općenito’” (Havel, 2000: 75).

¹⁰⁷ “Uz *Kušnju*: u tome me nitko, koliko mi je poznato, nije pokušavao prepoznati. Pri tome ta je drama također nadahnuta mojim osobnim iskustvom, čak i znatno dublje i bolnije nego *Largo desolato*...” (Havel 2000: 76).

¹⁰⁸ Isto, 213.

¹⁰⁹ Isto, 136.

¹¹⁰ Senker, Boris, “Pegaz u ormi”, *Prolog*, br. 43, god. XII (1980), 159–163.

¹¹¹ Stublija, Želimir, “Politizirana dramaturgija”, *Vjesnik*, 15. listopada 1981, 7.

¹¹² Prva politička stranka u Hrvatskoj, osim Saveza komunista, osnovana je u svibnju 1989.

¹¹³ Isto, 234.

¹¹⁴ Batušić, Nikola, “Havel u Gavelli”, *Republika*, br. 7/8, 1980.

¹¹⁵ Senker, Boris, “Pegaz u ormi”, *Prolog* br. 43, god. XII (1980), 163.

¹¹⁶ “Ispunjen Hamletov nalog” (intervju s Jiříjem Bartoškom, razgovarali Dalibor Foretić i Dagmar Ruljančić), *Danas*, 17. travnja 1990, 37–39.

¹¹⁷ Isto. Predrag Matvejević tekst u tjedniku *Danas* 1982. naslovljuje “Milan Kundera – naš pisac” (*Danas*, 12. listopada 1982, 66–68), a tekst u *Večernjem listu* 1986. Kunderu smatra autorom “kojeg već držimo svojim” (*Večernji list*, br. 8333, 15).

U intervjuu *Vjesniku* u listopadu 1990. dramski umjetnik Vanja Drach povodom premijere Havelove *Asanacije* u zagrebačkome Hrvatskom narodnom kazalištu, u kojoj igra glavnu ulogu, arhitekta dr. Zdenka Begmana, ističe:

Havel je živio u istom političkom okružju kao i mi. Češki narod imao je istu ili sličnu sudbinu od rata na ovamo kao i mi, a negdje smo se istodobno i oslobodili komunističkog jednoulja. Kako su nam sudbine slične, Havel je pišući o češkom iskustvu istodobno pisao i o našem. Nekoliko puta sam u posljednje vrijeme pročitao da se mi već nalazimo na drugoj obali i da je anakronizam baviti se "socijalističkom stvarnošću". No, repovi će se za nama vući još dugo i teško ćemo se osloboditi svega onoga o čemu piše Havel. Pa prema tome mislim da je ta vrsta literature aktualna i danas.¹¹⁸

Princip zrcaljenja jugoslavenskih okolnosti u dramskim tekstovima čeških disidentskih dramatičara Božidar Violačić, redatelj Havelovih drama tijekom osamdesetih, naziva "komparativnim razlozima za režiranje Havelovih tekstova"¹¹⁹ te u novinskom članku objavljenome 1990. zaključuje da takvi razlozi više ne postoje.¹²⁰

U tjedniku *Danas* 1990. glumac Zlatko Vitez, Violačićev Vaněk u predstavi DK-a Gavella iz 1980, izjavljuje da je glumeći taj Havelov lik progovarao o sudbini jednoga drugog, hrvatskog intelektualca kojemu je tih godina bio onemogućen javni rad¹²¹ – hrvatskoga književnika i političara Vlade Gotovca.¹²² Početkom devedesetih, kada režira *Asanaciju* u zagrebačkome Hrvatskome narodnom kazalištu, Radovan Maričić, redatelj Havelova *Protesta* i Kohoutova *Atesta* u Teatru ITD u listopadu 1981, potvrđuje da

se početkom osamdesetih postavljanjem Havelovih drama na zagrebačke pozornice pokušavala riješiti sudbina Vlade Gotovca, ili da se barem o njoj željelo javno progovoriti.¹²³ Tezu o paralelizmu sudbina disidenata iz dviju država Václava Havela i Vlade Gotovca razvija i novinarka Alemka Lisinski reagirajući na sve češći transfer radnika u kulturi na polje politike na prijelomu osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća.¹²⁴ Lisinski tvrdi da je Vlado Gotovac "sasvim sigurno hrvatski Havel"¹²⁵ te poziva hrvatske političare koji stupaju na političku scenu s promjenom društvenoga uređenja početkom devedesetih, a s ciljem da ostvare kvalitetan omjer društvene angažiranosti i vjernosti političkim vrijednostima, da se ugledaju na Havela "koji je dio svog radnog vremena, između ostalog, posvetio i ozbiljnom razgovoru s Frankom Zappom"¹²⁶.

ZAKLJUČAK

Tijekom razdoblja normalizacije, koje u češkoj književnosti traje tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, Václav Havel središnje je ime disidentske scene. Usporedno s građanskim aktivizmom, bogata je i Havelova dramska produkcija kojoj je tijekom normalizacije onemogućeno uvrštavanje u repertoare čeških kazališta. Jugoslavija i Poljska jedine su europske komunističke zemlje u kojima Havelove drame slobodno nalaze put do publike.

Prema kraju osamdesetih hrvatske pisane medije osobito zaokupljaju dva događaja: devetomjesečna zatvorska kazna na koju je Havel osuđen početkom 1989. zbog sudjelovanja u prosvjedima povodom obilježavanja 20. obljetnice samospaljivanja Jana Palacha, a zatim – krajem te godine – i njegovo preuzimanje dužnosti predsjednika svoje domovine.

Pojačano zanimanje za Havelov dramski rad među hrvatskim kulturnjacima razvija se od početka osamdesetih. I u tome dominira kazališna recepcija njegova opusa. Među knjižnim izdanjima češke neoficijelne produkcije u Jugoslaviji, očekivano, prevagu odnosi proza, prijevodi poezije uglavnom su raspršeni po časopisima, a jedino knjižno izdanje nekog dramskog naslova jest ono Havelovih drama *Iskušanje* i *Asanacija* iz 1990. Do tada hrvatski čitatelji susreću se tek s ulomcima drame *Largo desolato* objavljenima u časopisu *15 dana*, dok je hrvatski prijevod drame *Iskušavanje* objavljen u *Quorumu* također smješten u 1990.

Sa sedam dramskih tekstova Havel prednjači među češkim neoficijelnim dramatičarima u zastuplje-

¹¹⁸ Vrgoč, Dubravka, "Poput precizne partiture besmisla" (intervju s Vanjom Drachom), *Vjesnik*, 29. listopada 1990, 9.

¹¹⁹ Prica, Jasmina, "Iz samice na prijestolje", *Danas*, 16. siječnja 1990, 42–43. U istome tekstu Božidar Violačić duhovito-cinično dodaje zašto Havel nikada ne bi mogao biti predsjednik Jugoslavije: "Osim što je pisac, i to dobar, Havelu je i odviše stalo do slobode, a premalo do vlasti da bi mogao postati našim predsjednikom. (...) Nismo mi bili u stanju imati ni svoga Dubčeka, pa kako bismo se onda usudili i pomisliti na našega potencijalnoga Havela. Već bi sama njegova kandidatura bila izigrana u režiranim sporovima oko problema da li je Slovak ili Čeh, što je kod nas presudnije od stjecanja slobode i ljudskih prava" (42).

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Prica, Jasmina, "Iz samice na prijestolje", *Danas*, 16. siječnja 1990, 42–43.

¹²² Hrvatski književnik i političar Vlado Gotovac (1930–2000) uhićen je 1972. te osuđen na četiri godine zatvora, 1977. godine ponovno je optužen zbog zagovaranja nacionalnog programa i istupa u švedskim i talijanskim medijima (bilo mu je zabranjeno javno istupati) da bi 1981. bio osuđen na dvije godine zatvora i četverogodišnju zabranu javnoga djelovanja. U javni život vratio se potkraj 1980-ih (www.enciklopedija.hr, "Vlado Gotovac", pristup: 11. prosinca 2018). Tijekom izdržavanja zatvorske kazne odbija potpisati i predati zahtjev za pomilovanje jer bi, smatrao je, formulacija koju je zahtjev sadržavao negirala dio njegovih aktivnosti i ideja (usp. Jasna Čurković "Religiozna uporišta u liberalnoj ideji Vlade Gotovca", *Crkva u svijetu*, vol. 45, br. 1, 2010, 56–77).

¹²³ "Kada novo postane staro" (intervju Sanje Nikčević s Radovanom Maričićem), *Večernji list*, 30. listopada 1990.

¹²⁴ Lisinski, Alemka, "Vlast bez Havela", *Danas*, 21. studenog 1990, 35–37.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Isto.

nosti na repertoarima hrvatskih kazališta. Kazališnu produkciju na stopu prati i snažna kritička recepcija koja je, primjerice, višestruko bogatija od one drama Pavela Kohouta, iako je tijekom analiziranog razdoblja Kohout u hrvatskim kazalištima zastupljen tek s jednim naslovom manje od Havela.

Osim u redovnim programima kazališnih kuća, Havelove drame nerijetko su uvrštavane i u programe kazališnih smotri i festivala poput Gavellinih večeri i Dana satire Satiričkoga kazališta Jazavac. Pokazatelj je to da su vodstva kazališnih kuća te izvedbe smatrali vrhuncima svoje produkcije određenih kazališnih sezona, a to je omogućilo i da hrvatska kazališna publika Havelov dramski rad upozna i u produkciji najuglednijih kazališnih kuća ostalih jugoslavenskih republika, poput beogradskoga Ateljea 212 i sarajevskoga Kamernoga teatra 55.

Najizvođenije Havelove drame tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj su jednočinke *Audijencija* i *Izložba*, koje ostvaruju i iznimno pozitivne kritičke ocjene, a Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa proglašava ih najboljim predstavama sezone. Ti dramski tekstovi – uz *Asanaciju*, premijerno izvedenu u zagrebačkom HNK 1990 – izazivaju i najsnažniju kritičku recepciju. U slučaju *Asanacije* razlozi mogu biti povezani sa zanimanjem koje je izazvalo autorovo pozicioniranje na političkoj sceni krajem desetljeća.

Od zagrebačke premijere *Audijencije* i *Izložbe* 1980. do premijere *Asanacije* 1990. i češka i hrvatska društveno-politička situacija stubokom se promijenila. I dok početkom desetljeća izvedbu *Audijencije* i *Izložbe* prate prosvjedi čehoslovačkoga veleposlanstva, premijeru *Asanacije* 1990. pohode i tadašnji čehoslovački veleposlanik u Zagrebu i novoizabrana politička elita s prvih višestranačkih izbora, na čelu s Franjom Tuđmanom.

Pojačano zanimanje za Havelov dramski rad hrvatska kazališta pokazuju u razdobljima koja slijede pojačanu Havelovu prisutnost u medijima zbog njegova opozicijskoga djelovanja. Prvi val, koji čine *Audijencija* i *Izložba* u Gavelli i splitskome HNK te *Protest* u Teatru ITD, odvija se početkom osamdesetih godina, a drugi val, koji čine *Očajno smiješno* i *Asanacija*, vremenski korespondira s devetomjesečnom zatvorskom kaznom Václava Havela 1989. i dramatičarevim preuzimanjem funkcije Predsjednika Čehoslovačke.

Također, tijekom osamdesetih godina mijenja se dominantni ton kritičarskih tekstova.

U prvoj polovici desetljeća ponavlja se iščitavanje dramatičareve biografije i stavova u izgradnji likova poput Vančka iz *Audijencije*, *Izložbe* i *Protesta*, dr. Kopřive iz *Larga desolata* te Foustke iz *Iskušavanja*. Potom se intenzivira tumačenje razloga uvrštavanja drama neoficijelnih dramatičara na repertoare hrvatskih kazališta, koje sve više analitičara nalazi u motivima i likovima u kojima su hrvatski, odnosno jugoslavenski, gledatelji mogli prepoznati sebe i

jugoslavensko društvo u razdoblju kada o njenim anomalijama domaći književnici nisu bili spremni progovarati. Neki izravno uključeni kazališni djelatnici, poput glumca Zlatka Viteza i redatelja Radovana Maričića, motiv za uprizorenje Havelovih tekstova početkom osamdesetih vide u prilici da se tako upozori na sudbinu hrvatskoga disidenta Vlade Gotovca koji, poput Havela, tih godina služi zatvorsku kaznu zbog opozicijskih aktivnosti.

LITERATURA

[n.a.] 2009–2015. “Arhiva”, *Atelje 212*, Beograd: Atelje 212, *online*. URL: <http://arhiva.atelje212.rs/> predstave, pristup: 9. kolovoza 2017.

[n.a.] 1990. “Audijencija – i kod kuće”, *Večernji list*, 10. siječnja, str. 31.

[n.a.] 1990. “Drama Václava Havela”, *Vjesnik*, 3. veljače, str. 8.

[n.a.] 1981. “Dvije jednočinke”, *Večernji list*, 12. listopada, str. str. str. 8.

[n.a.] 1986. “‘Erasmus’ Václavu Havelu”, *Večernji list*, 24. siječnja, str. 20.

[n.a.] 2006. “Havel”, *New York Times*, *online*, 1. prosinca, New York: New York Times, URL: www.nytimes.com/2006/12/theater/01havel.html, pristup: 15. listopada 2017.

[n.a.] 1989. “Havelu za mir”, *Večernji list*, 11. lipnja, str. 28.

[n.a.] 2020. “Helsinška konferencija”, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24897>, pristup: 12. prosinca 2018.

[n.a.] 2019. *Kamerni teatar 55*, Sarajevo: Kamerni teatar 55, URL: www.kamerniteatar55.ba, pristup: 13. prosinca 2018.

[n.a.] 2009–2020. *Knihovně Václava Havela*, Prag: Knihovně Václava Havela, *online*. URL: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/hryy1960>, pristup: 9. kolovoza 2017.

[n.a.] 1990. “Molitva za Václava Havela”, *Vjesnik*, 4. veljače, str. 22.

[n.a.] 1982. “Male scene u Novoj Gorici – Prva večer ‘U agoniji’”, *Večernji list*, 15. siječnja, str. 9.

[n.a.] 1981. “Nastavak u burleski (Premijera Teatra ITD)”, *Večernji list*, 19. listopada, str. 8.

[n.a.] 1982. “Od ‘Audijencije’ do ‘Izložbe’”, *Večernji list*, 16. travnja, str. 9.

[n.a.] 1981. “Odabrane predstave”, *Večernji list*, br. 6620, 2. ožujka, str. 10.

[n.a.] 1981. “Rekord na malim scenama”, *Večernji list*, br. 6593, 29. siječnja, str. 11.

[n.a.] 1990. “Snimanje po Havelu”, *Danas*, 20. studenog, str. 47.

[n.a.] 1983. “Šesta premijera”, *Večernji list*, 9. ožujka, str. 9.

[n.a.] 2013. “Václav Havel”, *Proleksis enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *online*. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/25659/>, pristup: 9. kolovoza 2017.

- [n.a.] 2020. "Vlado Gotovac", *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, ur. Stjepan Ravlić. Zagreb: leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22850>, pristup: 11. prosinca 2018.
- [n.a.] 1968. "Zašto istupamo", *Prolog*, god. 1, br. 1, str. 3–4.
- A. Z. 1982. "Kazališni praznik", *Večernji list*, br. 6948, 29. ožujka, str. 10.
- Batušić, Nikola 1980. "Havel u Gavelli", *Republika*, br. 7/8, str. 313–315.
- Buljan, Ivica 1987. "Le soirs de Gavella", *Polet*, br. 377, str. 33.
- Butorac, Tomislav 1990. "Bivši huligan, šef države", *Danas*, 9. siječnja, str. 54–55.
- Čurković, Jasna 2010. "Religiozna uporišta u liberalnoj ideji Vlade Gotovca", *Crkva u svijetu* 45/1, str. 56–77.
- Derk, Denis 2002. "Brešan žali mnoge stvari", *Večernji list*, online, 5. prosinca, URL: <https://www.vecernji.hr/kultura/bresan-zali-mnoge-stvari-727365>, pristup: 11. srpnja 2015.
- Falout, Željko 1980. "Jedna sretna večer", *Oko*, br. 208, str. 16.
- Foretić, Dalibor 1987. "Povratak kućnom festivalu", *Danas*, 17. studenog, str. 38–39.
- Foretić, Dalibor 1990. "Praška kazališta", *Danas*, 20. ožujka, str. 44–45.
- Foretić, Dalibor i Ruljančić, Dagmar 1990. "Ispunjen Hamletov nalog" (intervju s Jiříjem Bartoškom), *Danas*, 17. travnja, str. 37–39.
- Gojer, Gradimir 1982. "Sve manje tragalaštva", *Vjesnik*, br. 12453, 9. travnja, str. 9.
- Grgičević, Marija 1981. "Ispod očekivanja", *Večernji list*, 6. travnja, str. 5.
- Grgičević, Marija 1987. "Lepršava satira", *Vjesnik*, br. 14427, 10. studenog, str. 11.
- Grgičević, Marija 1987. "Počinju Gavelline večeri", *Vjesnik*, br. 14417, 31. listopada, str. 9.
- Grgičević, Marija 1989. "Stari gost", *Vjesnik*, 12. lipnja, str. 8.
- Havel, Václav 1987. "Largo desolato" (ulomak), prev. Renata Kuchar, *15 dana*, br. 3, str. 26–29.
- Havel, Václav 1987. "Pisma Olgi" (ulomci), prev. Renata Kuchar i Nives Opačić, *15 dana*, br. 3, str. 21–25.
- Havel, Václav 1990. "Govorimo o riječima", *Quorum*, 6, 1(29), str. 12.
- Havel, Václav 1990. "Iskušavanje", prev. Katica Ivanković, *Quorum*, 6, 1(29), str. 18–77.
- Havel, Václav 2000. *Saslušanje na daljinu (razgovor s Karelom Hvižd'alom)*. Zagreb: Irida.
- Hećimović, Branko (ur.) 1990. *Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 1 – Repertoari kazališta, kazališnih družina i grupa, partizanskih kazališta, festivala, smotri i susreta*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Hećimović, Branko (ur.) 2002. *Repertoar hrvatskih kazališta, knjiga 3 – Repertoari 1981. – 1990.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Hořínek, Zdeněk 1995; Vodička, Libor i Přibáň, Michal 2009. "Václav Havel", *Slovník české literatury po roce 1945, on-line*, ur. Michal Přibáň. Prag: Ústav pro českou literaturu. URL: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=317&hl=havel+>, pristup: 10. kolovoza 2017.
- Hrovat, Boris B. 1990. "Na granici podnošljivosti", *Večernji list*, 31. listopada, str. 39.
- Hrovat, Boris B. 1988. "Rasulo svijeta", *Večernji list*, 14. travnja, str. 13.
- Ivanković, Katica 1990. "Havel na Hrad", *Quorum*, 1(29), 6, str. 2–17.
- Janoušek, Pavel i dr. 2008. *Dějiny české literatury 1945–1989, IV. kniha 1969–1989*. Prag: Academia.
- Korda-Petrović, Aleksandra 2008. "Fenomen prihvatanost čeških disidentskih autora u srpskoj sredini", *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, str. 227–239.
- Koščić, Nevenka 1990. "Iskušanja do kolovoza", *Večernji list*, 1. listopada, str. 10.
- Kurbel, Virgil 1986. "Prizma", *Večernji list*, 27. listopada, str. 10.
- Kurbel, Virgil 1989. "Mogu više od dr. Koprive", *Večernji list*, 17. listopada, str. 17.
- Kuzmanović, Jasmina 1990. "Pogled u jučer", *Danas*, 22. svibnja, str. 44–45.
- Kvrgić, Pero 2000. "Pivo gdje se vari – dobro stoje stvari", *Vijenac*, 2. studenog, Zagreb: Matica hrvatska, URL: <http://www.matica.hr/vijenac/174/pivo-gdje-se-vari-dobro-stoje-stvari-17234/>, pristup: 21. srpnja 2019.
- Lisinski, Alemka 1990. "Vlast bez Havela", *Danas*, 21. studenog, 35–37.
- M. G. 1990. "Havel ili život je san", *Vjesnik*, 17. siječnja, str. 9.
- M. G. 1982. "Nagrade u Mostar", *Večernji list*, br. 6955, 6. travnja, str. 9.
- N. K. 1989. "Rijeka – gostuje 'Duško Radović'", *Večernji list*, br. 9197, 24. ožujka, str. 11.
- Nikčević, Sanja 1990. "Kada novo postane staro" (intervju s Radovanom Maričićem), *Večernji list*, 30. listopada, str. 25.
- Ostojić, Ljubica 1987. "Leopoldov Krik", *Oko*, br. 399, str. 1.
- Paripović, Jovo 1990. "Srednjoj Evropi trebaju mudraci", *Vjesnik*, 18. veljače, str. 14.
- Prica, Jasmina 1990. "Iz samice na prijestolje", *Danas*, 16. siječnja, str. 42–43.
- Puljizević, Jozo 1989. "Nije to tako šaljivo", *Večernji list*, 13. lipnja, str. 18.
- Puljizević-Grbin, L. 1989. "Sokolovićevo traganje", *Večernji list*, br. 9196, 23. ožujka, str. 14.
- Ruljančić, Dagmar 1990. "Pauk za vratom", *Danas*, 9. siječnja, str. 40–42.
- S. Nč. 1987. "Put k festivalu", *Večernji list*, br. 8703, 30. listopada, str. 11.
- S. Nč. 1990. "Tko je protiv napretka", *Večernji list*, 27. listopada, str. 51.
- Senker, Boris 1980. "Pegaz u ormi", *Prolog*, br. 43, god. XII, str. 159–163.
- Stipaničić, M. 1984. "U dva dana – tri premijere", *Vjesnik*, 17. veljače, str. 7.
- Stipčević, Aleksandar 1994. *O savršenom cenzoru*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Stublija, Želimir 1980. "Poremećena komunikacija", *Vjesnik*, 23. veljače, str. 7.
- Stublija, Želimir 1981. "Politizirana dramaturgija", *Vjesnik*, 15. listopada, str. 7.
- Stublija, Želimir 1987. "Još malo pa festival", *Oko*, br. 399, str. 14–15.
- Stublija, Želimir 1988. "Proširene granice", *Oko*, br. 425, str. 12.
- Stublija, Želimir 1989. "Antijunak u dvostrukoj klopci", *Oko*, br. 451, str. 14.
- Šunjić, Igor 1990. "Za predsjedničku ložu", *Oko*, br. 24, str. 13.
- Šömen, Branko 2012. *Češki sanjar: Václav Havel od disidenta do prezidenta*. Zagreb: Profil.

Violić, Božidar 1990. "Izgubljeni dnevnik: Švedska", *Gordogan*, 11, 31-33, svibanj-prosinac, str. 71-116.

Vrgoč, Dubravka 1990. "Izgubljeni izvršitelji tuđe volje", *Vjesnik*, 3. listopada, str. 8.

Vrgoč, Dubravka 1990. "Poput precizne partiture besmisla" (intervju s Vanjom Drachom), *Vjesnik*, 29. listopada, str. 9.

Vrgoč, Dubravka 1990. "Pronalazak izvršitelja tuđe volje", *Vjesnik*, 31. listopada, str. 9.

Vukšić, Branko 1987. "Dopadljivost prije svega", *Večernji list*, br. 8715, 11. studenog, str. 16.

Vukšić, Branko 1987. "Negdje između", *Večernji list*, br. 8718, 15. studenog, str. 8.

Vukšić, Branko 1981. "Predstave za antologiju", *Večernji list*, 3. rujna, str. 11.

Vukšić, Branko, 1988. "Sokolovičev Leopold", *Večernji list*, br. 8924, 16. lipnja, str. 19.

Vukšić, Branko 1987. "Tri predstave – prepuna dvorana", *Večernji list*, br. 8713, 9. studenog, str. 10.

Zlatar, Andrea 1988. "Povijest predstave kao redateljska biografija", *Novi prolog*, br. 8/9, 107-113.

SUMMARY

THEATRICAL RECEPTION OF VÁCLAV HAVEL'S WORKS IN CROATIA FROM 1968 UNTIL 1990

The article analyzes the reception of Václav Havel's plays in Croatia from 1968 to 1990 in theatres and among critics. After the military intervention of the Warsaw Pact countries in Czechoslovakia in August 1968, the period of the so-called normalization ensues. It influences the further development of Czech literature by introducing censorship. During the normalization Czech literature was divided into the official and unofficial part. Until the end of the communist era in Czechoslovakia writers who were part of the unofficial scene relied on self-publishing or emigrated and set up publishing houses where they published their books. One of the most famous names among the Czech dissidents during that period is Václav Havel. His plays have been continuously appearing on the repertoires of Croatian theaters since 1980 and have had a strong critical reception in Croatia. The article also analyzes possible changes in the reception of Havel's work during the analyzed period.

Key words: Václav Havel, samizdat, censorship, Czechoslovakia, socialism, reception, Czech literature